

Е. В. О в ч и н н и к о в

КЕРАМІЧНИЙ ПОСУД ТРИПІЛЬСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ НЕБЕЛІВКА (за результатами розкопок 2009 р.)

У статті приведено результати аналізу керамічного посуду з трипільського поселення-гіганта Небелівка.

К л ю ч о в і с л о в а: «Західне Трипільля», небелівська група, Небелівка, поселення-гігант, кераміка, морфологія, технологія, орнаментальна схема.

Керамічний посуд є найчисельнішою категорією інвентарю, що зустрічається на трипільських поселеннях. Завдяки своїй масовості та фізичним якостям кераміка найкращим чином відображає локально-хронологічні відмінності. Це найкращий індикатор відносної хронології пам'яток, який дає можливість прослідкувати їх генетичну приналежність. Не так давно саме завдяки обробці керамічних комплексів у Трипільлі виділено кілька окремих локально-хронологічних варіантів з розписною керамікою, об'єднаних лише просторовим поняттям «західний ареал» (Рижов 1993, 1999, 2000; Ткачук 2002; Овчинников 2009, 2010). На противагу «східнотрипільській культурі» (СТК, за О.В. Цвек), яка співіснує з ними на північно-східних кордонах спільності, ці локальні угруповання запропоновано об'єднати у рамках окремої археологічної культури — «західно-трипільської» (ЗТК) (Рижов 2007; Овчинников 2007).

До «Західного Трипільля» відноситься і відоме поселення-гігант Небелівка, на якому влітку 2009 р. були проведені стаціонарні комплексні дослідження. Пам'ятка відкрита і введена у науковий обіг у 1960-і роки В.А. Стефановичем (Стефанович 1968, с. 107). Планування поселення в загальних рисах було встановлене за допомогою аерофотозйомки К.В. Шишкіним (Шишкін 1985, с. 72—78, рис. 3, 1), а його площа уточнена під час розвідок експедиції М.М. Шмаглія та В.О. Круця і складає приблизно 300 га (Шмаглій, Відейко 1992). Таким чином, Небелівка є другим за розмірами серед трипільських поселень-гігантів після Тальянок і найбільшим у середньому Трипільлі. Свого часу пам'ятка стала епонімною для

небелівської групи, виділеної С.М. Рижовим (Рижов 1993). Аналіз керамічного комплексу на той час був проведений за підйомним матеріалом та знахідками з шурфу 1981 р., з якого походили декілька цілих кубків, розвали мисок тощо. Проте, масовий матеріал був отриманий тільки у 2009 р. під час роботи україно-британської експедиції в рамках проекту «TRIPOLYE MEGA-SITE» (керівники — М.Ю. Відейко та Дж. Чепмен).

Колекція керамічного посуду походить з підйомного матеріалу, об'єкту № 1 (будівля-«площадка» А9) та шурфів, які були закладені у досліджуваному секторі поселення. Збереженість знахідок погана, що обумовлено особливостями ґрунту (див. Чепмен, Гейдарська та ін. 2010). Так, на велику кількість уламків (більше 2100) припадає лише шість археологічно цілих посудин, певна форма визначається у 358 випадках, а орнаментальні схеми можна визначити (часто досить умовно) взагалі лише для 47 посудин.

Керамічні знахідки попередньо віднесені нами до трьох великих технологічних груп.

Група I — т. зв. столовий посуд, кераміка з дрібноструктурних мас, з мальованою поверхнею, випалена у окислювальному середовищі. Вона завжди складає більшість серед керамічних артефактів з пам'яток ЗТК.

Технологічні ознаки групи I були простежені на 293 зразках. Технологія сировини відрізняється багатоваріантністю, як за складом гончарної маси, так і за способами спіснення в'язучої основи. Останньою виступають два сорти глин — озалізовані («червонопалені») та каолінитові («біло-палені»), причому їх зустрічаєть майже однакова (50,5 % та 49,5 %).

При застосуванні в якості основи гончарного тіста пластичних глин білого кольору, в основному, каолінитових, керамісти повинні були враховувати певні моменти. Здатними до формовки та вдалого випалу, без зсідання та розтріскування, глини цих сортів стають тільки після додавання спіснювача, яким, як правило, виступає пісок,

часто крупнозернистий, і жорства — найчастіше, товчений граніт, кварц. У Небелівці такі способи спіснення простежені у 24 % та 12 % зразків відповідно.

Ймовірно, подальшим розвитком цієї технології є застосування в якості спіснювача більш пісних озалізених глин. Тобто, використовуються суміші з двох глин — каолінітових та озалізених, де перші виступають в'язучою основою тіста. Вірогідним уявляється також виготовлення тіста з не дуже ретельно оброблених т. зв. рябих глин, де присутні шматочки як «червоноглинистих», так і «білоглинистих» фракцій. Озалізна глина може бути внесена до в'язучої основи як у рідкому стані (2 %), так і у вигляді шамоту (4 %). Простежено одночасне використання рідкої озалізеної глини із «червоно-глинистим» шамотом, а також комбінація «біла» глина + «червона» глина + шамот + жорства (по 1 зразку). У подальшому, вже у томашівських фазах розвитку, стане дуже розповсюдженим додаткове застосування для таких глинистих сумішей великої кількості піску крупної та середньої зернистості, товченого граніту, зерен кварцу, а іноді й вапнякової крихти, шматочків кровавику та білоглиняного шамоту. Проте у Небелівці ця технологія представлена лише 0,5 %.

У колекції представлені також вироби з чистої «білої» глини без домішок (7 %).

Останній варіант притаманний і для керамічних мас, де в якості в'язучого елемента, виступають добре відмулені відносно «пісні» глини із великим вмістом сполук заліза, які після випалу набувають різних відтінків цегляного кольору від палевого до яскраво червоного. Глини цього типу вже самі по собі вміщували деякий відсоток алевритової домішки (Сайко 1984, с. 142, 143). Останньою є переважно дуже дрібний пілоподібний пісок з розмірами 0,3—0,1 мм і менше, у сполученні з окремими більш крупними піщинками. Домішками, що не впливають на технологію виготовлення, можна вважати окремі поодинокі зерна злаків, крихти шамоту, кровавику (гематиту), шматочки вапняку. Очевидно, що при підготовці маси та під час ліплення ці фрагменти, як і зерна злаків, якщо вони випадково потрапили до формовочної маси, могли бути вилучені, але вони залишалися або додавалися у тісто навмисно, ймовірно, з міркувань ритуального характеру. Вироби з озалізених глин без додаванням штучних спіснювачів складають 25 % кераміки I групи.

Проте, керамічні маси з озалізеної глини, до яких домішувався середньо- та крупнозернистий пісок, а іноді і окремі зерна кварцу, також широко використовувалися у Небелівці і зустрічаються у 23 % розписаного посуду; червоноглинистий шамот у таких масах також зустрічається, хоча й набагато рідше (1 %).

Отже, можна вважати, що при різній в'язучій основі серед зразків посудин I групи присутні три варіанти технології підготовки сировини: 1) спіснення шляхом домішування піску і жорстви, 2) спіснення іншими, більш пісними, сортами глин і шамотом, 3) відсутність штучних спіснювачів.

Подальші етапи вироблення посудин — способи ліплення (вручну методом «кільцевого» або

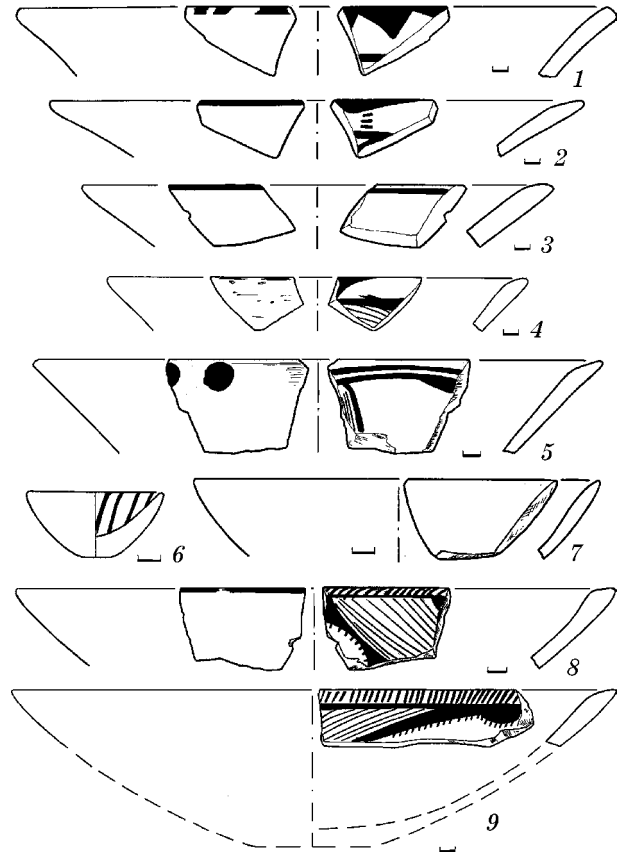

Рис. 1. Небелівка, кераміка I групи: миски, фрагменти

«клаптевого» наліпу), обробка поверхні, випал тощо є загальними для посудин I групи.

Поверхня сформованого посуду проходила спеціальну поетапну обробку, до якої входило лоціння, ангобування, нанесення орнаменту. Зовнішня поверхня цих посудин (а у мисок і внутрішня) добре заглажена і вкрита тонким шаром ангобу-обмазки, колір якого може варіювати від померанчево-жовтого до брунатно-червоного. На ангобовану поверхню наносився розпис темно-брунатною фарбою.

Яскравою ознакою кераміки I групи є колір черепка — цегляний різних відтінків від палевого до червоного, або світлих тонів — кремовий, світло-сірий, жовтуватий. Це результат випалу у окислювальному середовищі, здебільшого високо-температурного (700—900 °С) і рівномірного.

Морфологія та декор I групи. За формою виділяються: миски зрізано-конічні, півсферичні та зооморфної форми, посудини сфероконічні, грушоподібної, кубкоподібної форм, кубки, кратери, горщики, амфори, покришки, мініатюрні копії великих посудин, біноклеподібні вироби.

Зрізано-конічні миски складають майже 41 % загальної кількості посудин I групи (рис. 1, 1—5). Вони мають здебільшого загострені вінця, іноді — більш закруглені або зрізані вінця. Стінки прямі або трохи ввігнуті. Прикрашалися миски, в основному, 8-подібною схемою (10,6 %), рідше — кометоподібною (6,4 %) та спрощено-лінійною схемами (4,2 %).

Півсферичні миски, знайдені у Небелівці, мають характерну сплюснену форму, яка часто зустрічається на синхронних пам'ятках. Від зріза-

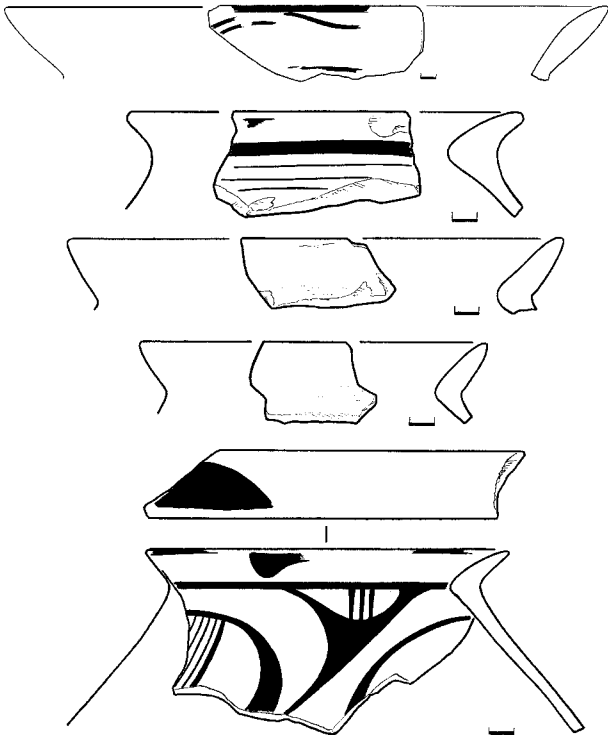

Рис. 2. Небелівка, кераміка I групи: сфероконічні посудини, фрагменти

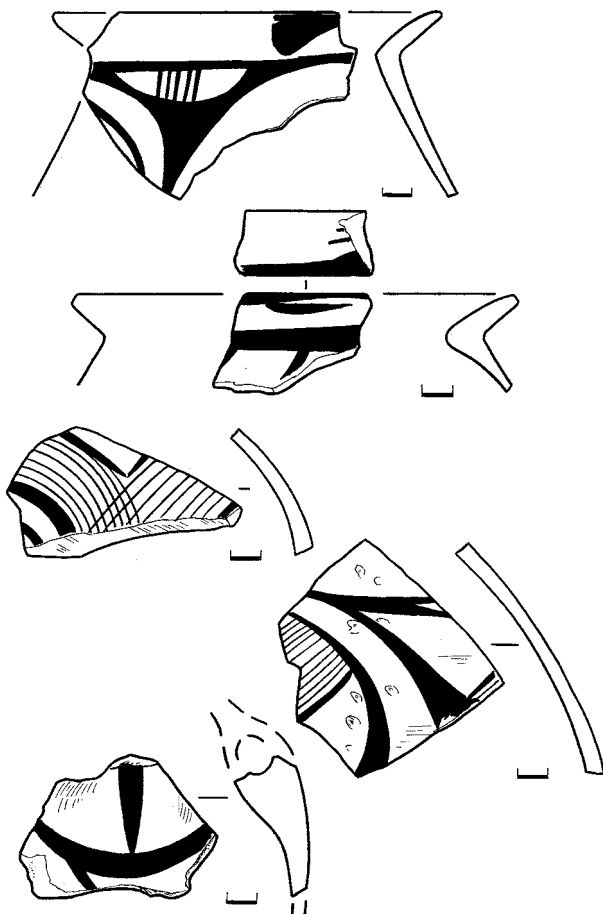

Рис. 3. Небелівка, кераміка I групи: сфероконічні посудини, фрагменти

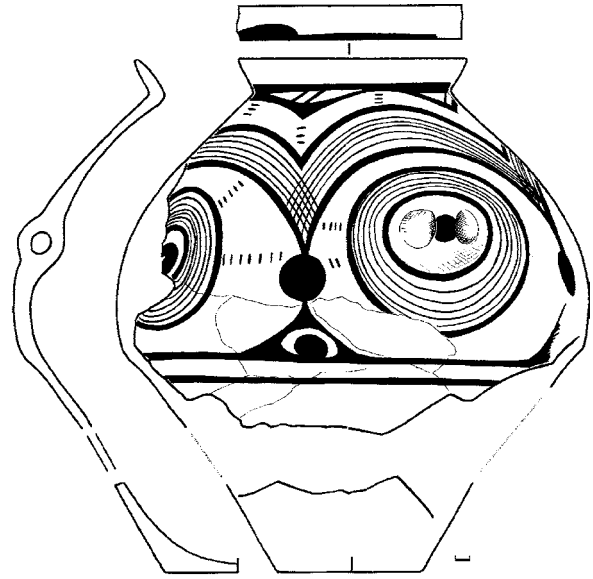

Рис. 4. Небелівка, кераміка I групи: посудина сфероконічна

но-конічних вони відрізняються лише трохи опуклими стінками і складають 6,5 % (рис. 1, 7—9).

Зооморфні миски представлені лише одним фрагментом вінець з головою барана.

Сфероконічні посудини складають 23 %. Серед них розрізняються вузькогорлі (17 %) та широкогорлі (5 %). Розміри перших середні (діаметр тулуба 20—30 см). Вінця різко відігнуті, здебільшого загострені, у одному випадку — лійчастої форми. Верхня частина тулубу посудин має трохи опуклі стінки, округлі ребра та рівні або трохи ввігнуті стінки нижньої частини, що сходять на конус до невеликого денця. Невеликі петельчасті, трохи вдавлені ручки-вухка розташовані над плічками. Широкогорлі сфероконічні посудини мають більші розміри (діаметр тулуба до 50—60 см) і ручки-вухка, які можуть розташовуватися як по плічках, так і під шийкою. Прикрашали сфероконічні посудини S-подібною варіацією меандру (15 %), схемами «тангентенкрайсбанд» (10,6 %), «совиний лик» (2,1 %), фестонами (2,1 %). На вінцях нанесені краплеподібні мотиви (рис. 2—4). На одному з фрагментів виявлене досить оригінальне антропоморфне зображення (Чепмен, Гейдарська та ін. 2010, с. 460, рис. 2, 11).

Кубки складають 11,5 %. Вони тонкостінні, ретельно виліплені і випалені, як правило, у високотемпературному режимі. За розмірами вони діляться на два підтипи: відносно маленькі з діаметром тулуба 10—12 см (10 %) та великі з діаметром 16—20 см (1,5 %). Маємо лише один підтип кубків невеликих розмірів. Це тонкостінні посудини з плавним тюльпаноподібним профілем, відхиленими назовні вінцями, низько розташованими округлими або трохи загостреними плічками. Кубки більших розмірів, що виділяються лише за уламками вінців, мають великі петельчасті ручки, які вертикально кріпили до краю вінців та плічок. Орнаментальні схеми — листоподібна варіація меандра (12,8 %), метопна та сегментоподібна схеми (по 4,2 %) (рис. 5, 6).

Кубкоподібні посудини великих розмірів визначаються, в основному, лише за уламками висо-

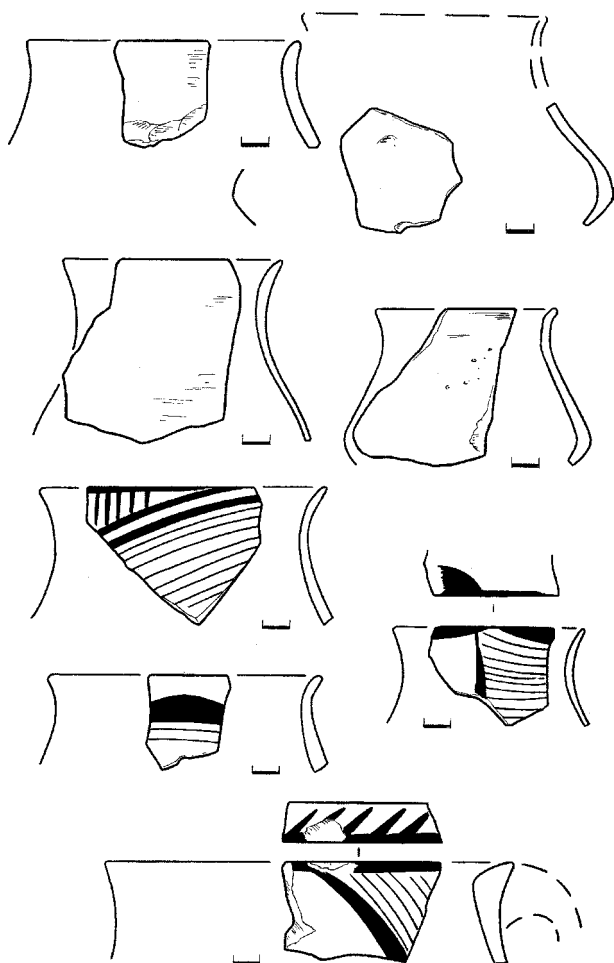

Рис. 5. Небелівка, кераміка I групи: кубки, фрагменти

ких трохи відхилених вінців. Найбільш вживана орнаментальна схема — листоподібна варіація меандра (12,8 %). Ймовірно, посудинам цієї форми також належать фрагменти стінок із метопами (рис. 7).

Кратери мають високі лійчасті вінця, які за діаметром наближаються або перебільшують діаметр плічок. У Небелівці вони складають 6 % посуду групи I. Орнаментували посуд листоподібними візерунками (рис. 8, 1—3, 6).

Горщики — приземкуваті посудини з широкими, плавно відігнутими або майже вертикальними вінцями і широким корпусом — складають 2 %. Нижня частина сходить на конус, але, на відміну від сфероконічних посудин, невисока. Орнаментовані спрощено-лінійною схемою — навскісними смугами з тонких повздовжніх ліній, листоподібними візерунками тощо (рис. 9).

Амфори — вузькогорлі посудини з низько посадженими округлими плічками і ручками-вухами, розташованими під шийкою. Розміри, в основному, середні (діаметр вінця близько 15 см). Прикрашалися вони завжди «лицьовою» схемою (рис. 8, 4—5).

Покришки представлені поодинокими знахідками виробів шоломоподібної форми, що нагадують форму сплющеного кратера (рис. 10, 1—2).

Мініатюрні посудини, які є копіями різних форм великого посуду, виділені нами до окремого типу. В загальних рисах в них старанно відбиті

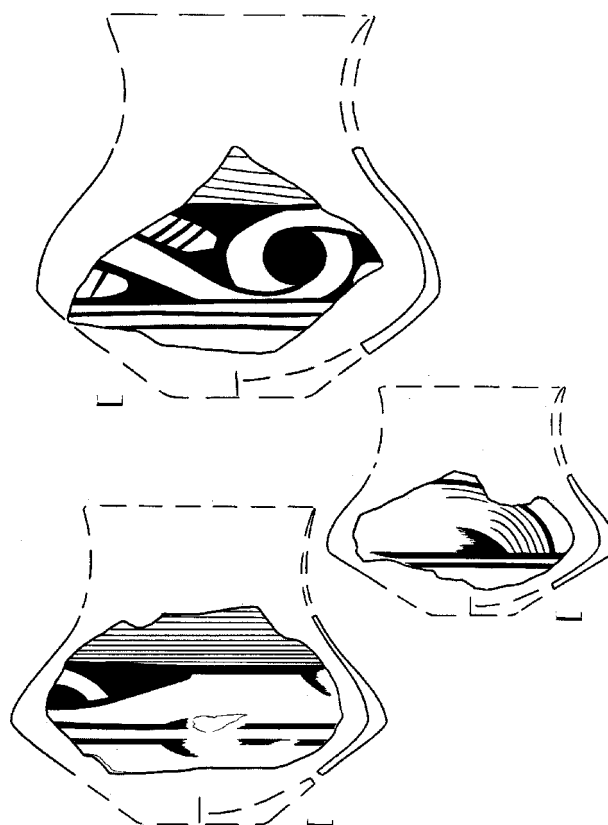

Рис. 6. Небелівка, кераміка I групи: кубки

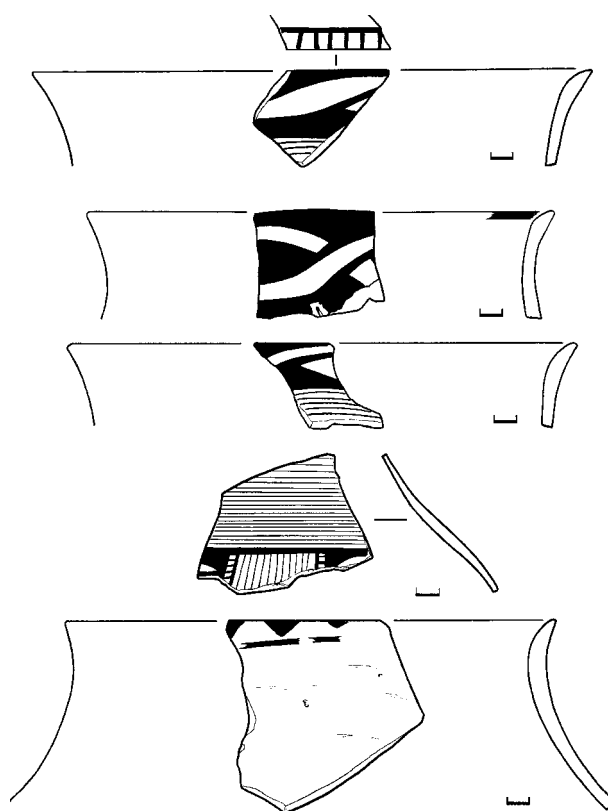

Рис. 7. Небелівка, кераміка I групи: кубкоподібні посудини, фрагменти

реальні прототипи великого розміру. У Небелівці маємо маленькі коші кубка і конічної миски, прикрашеної навскісними смугами (рис. 1, 6).

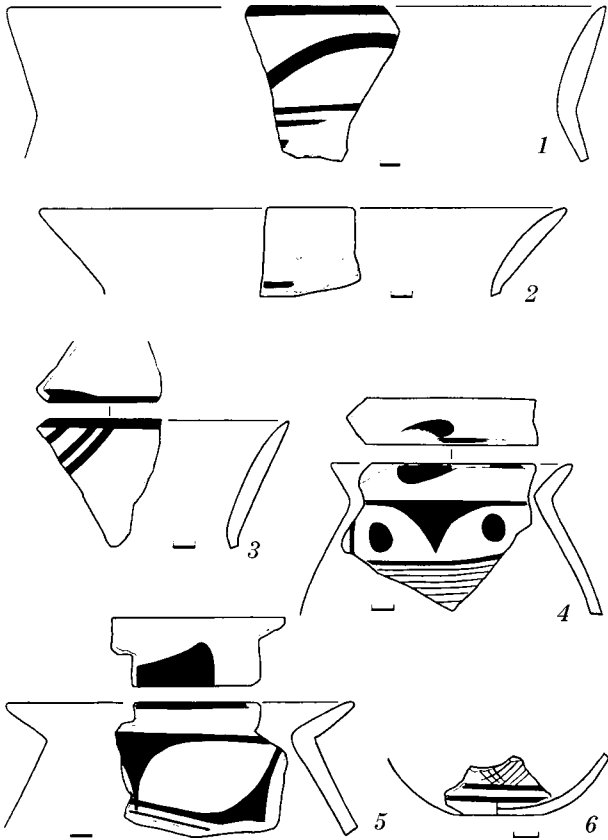

Рис. 8. Небелівка, кераміка I групи: 1—3 — кратери; 4—5 — амфори; 6 — нижня частина кратера(?)

Грушоподібні посудини за формою дуже наближені до сфероконічних, але вирізняються вінцями, нахиленими всередину. Вони складають менше 2%. Виявлено лише одну притаманну їм орнаментальну схему — S-подібна варіація меандра (рис. 10, 3—5).

Біноклеподібні вироби відносять до ритуального посуду. Вони складаються з двох циліндричних трубок із трохи опуклими боками, які мають з обох сторін чашоподібні розтруби-наверхшя. Отвори трубок завжди наскрізні. Трубки з'єднувалися двома або трьома перемичками, хоча знайдені у Небелівці фрагменти «біноклів» мають сліди лише двох перемичок — верхньої і нижньої, які кріпилися по кінцях чашоподібних розтрубів. «Біноклі» з Небелівки досить великі та масивні. Прикрашено посудини навкісними смугами з трьох широких стрічок, а верхні чаші-розтруби ще і кометами (рис. 11).

Група II — т. зв. кухонний посуд — своєрідна кераміка типу «Кукутень С» (за Г. Шмідтом) із домішкою товчених черепашок у тісті. Питання її появи неодноразово розглядалося вченими, але, незважаючи на достатню численну бібліографію, суперечки довкола атрибуції цієї групи не вщухають. Найбільш вірогідним уявляється зв'язок цієї кераміки зі скелянською культурою (за Ю.Я. Расмакіним), а її розвиток у Трипільлі достатньо тривалий час відбувається паралельно з еволюцією інших гончарних технологій (Палагута 2001). У Небелівці вона складає невелику частину всього керамічного комплексу — 8,3%.

Технологічні ознаки групи II кераміки з Небелівки істотно відрізняють її від традиційного

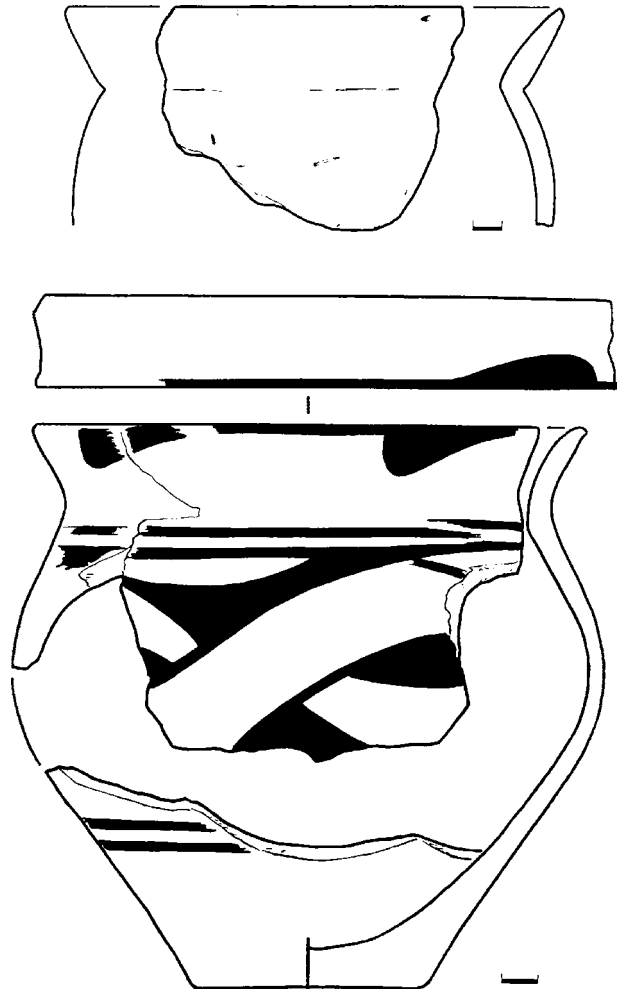

Рис. 9. Небелівка, кераміка I групи: горщики

«кухонного посуду» із домішкою товченої черепашки у тісті. Основу керамічного тіста виробів складають зазвичай озалізовані глини («рябі»), інші подібні сорти глин. Проте, за складом домішок у керамічних масах посудини II групи мають такі техніко-технологічні характеристики:

— озалізована глина + жорства (здебільшого кварц, іноді розміром до 8×6 , 5×4 мм), дрібний пісок, блискітки слюди, поодинокі зерна «кровоавіку», білі вкраплення (каооліну або вапняку);

— озалізована глина + товчена черепашка, пілоподібний пісок, поодинокі зерна «кровоавіку» (знайдено лише 1 екз. з такими характеристиками);

— озалізована глина + жорства (здебільшого кварц, іноді розміром до 8×6 , 5×4 мм), дрібний пісок, блискітки слюди + товчена черепашка;

— суміш з «білої» та озалізованої глин (прошарки чітко простежуються на зламі фрагментів, черепок дуже крихкий) + багато зерен «кровоавіку», пісок, білі вкраплення (каооліну або вапняку), окремі зерна кварцу.

Іноді на поверхні посудин простежуються сліди випалених зерен злаків.

Технологічний випал виробів здебільшого рівномірний, з невисокою температурою, відбувався у відновлювальному режимі, за рахунок чого черепок на зламі набув різних відтінків сірого кольору. Відновлювальне середовище забезпе-

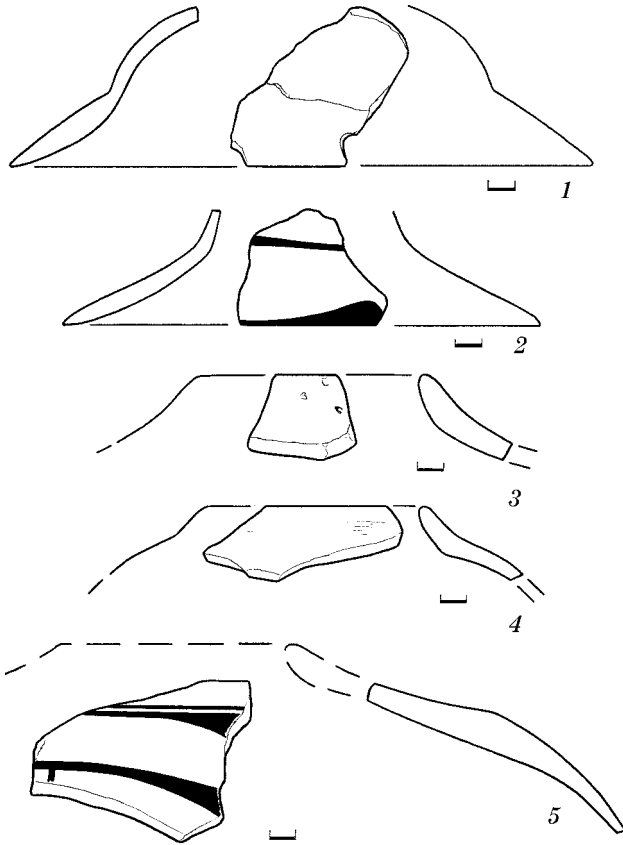

Рис. 10. Небелівка, кераміка I групи: 1, 2 — покритки; 3—5 — грушоподібні посудини, фрагменти

че можливість випалу посуду при невисоких температурах, коли при взаємодії вуглецю та заліза окис останнього перетворюється у закис, а відкладення в порах вільного вуглецю ущільнює та зміцнює поверхню виробів (Сайко 1984, с. 148). Однак на більшості зразків, знайдених у Небелівці, спостерігаються сліди або повністю окисаційного, або нерівномірного випалу, що, очевидно, є наслідком пожежі, яка зруйнувала будівлю. Колір виробів має різні відтінки цегляного, коричнювато-сірого, чорного тонів.

Формування посудин здійснювалося у техніці кільцевого наліпу. Характерним прийомом обробки кераміки групи II було вирівнювання та обробка поверхні зубчастим інструментом — «гребінцем», внаслідок чого вона вкривалася «розчосами». По вінцям «розчоси» йдуть вертикально чи трохи навскіс, по тулубу — вертикально, горизонтально, або косо. В окремих випадках ретельно виконані глибокі «розчоси» є єдиним, але доволі яскравим прийомом орнаментации. Проте, в Небелівці досить часто зустрічається згладжування поверхні, іноді досить ретельне, після вирівнювання «гребінцем».

Морфологія та декорування посуду групи II. Горщики є єдиною формою, що репрезентує посудини цієї групи. Форма досить стала — вінця плавно або різко відігнуті назовні, горло широке, плічка опуклі, а при різко відігнутих вінцях більш гостроріберні, дно нешироке. Проте, у Небелівці зустрічаються і нахилени досередини вінця. Посудини трохи приземкуваті. Додатковими деталями під вінцями є парні серпоподібні наліпи (на

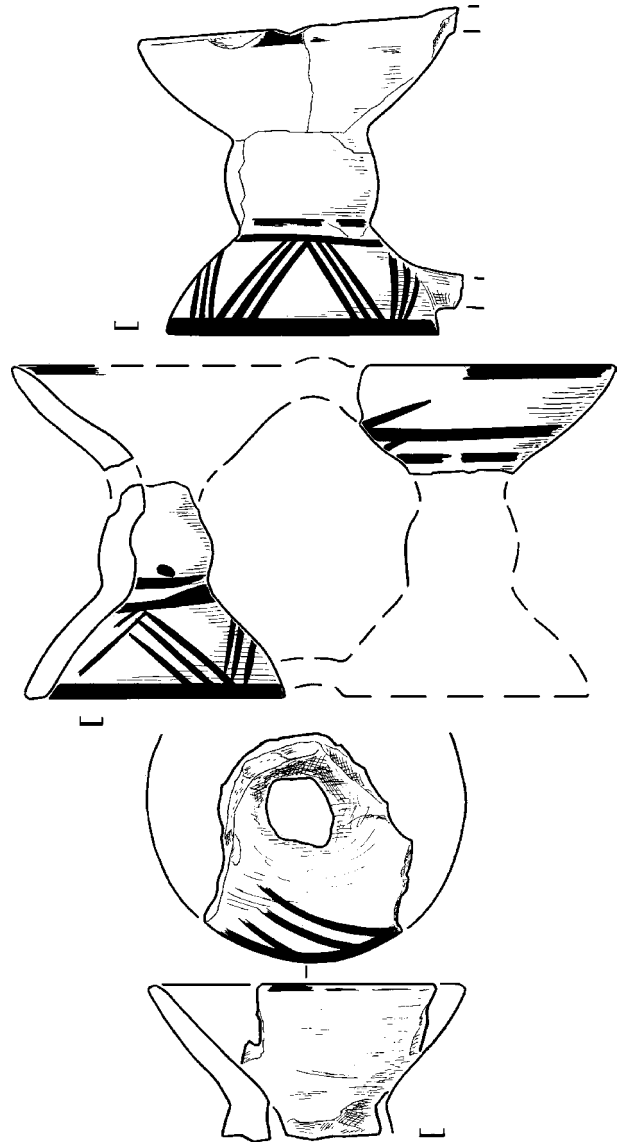

Рис. 11. Небелівка, кераміка I групи: біноклеподібні посудини

1 екз. — трійчастий наліп, а під ним — округле вдавлення від пальця). На плічках маємо наліпи у вигляді псевдоручок.

Орнаментували горщики зазвичай одним чи двома рядами наколів, насічок, різноманітних відбитків — по краю вінця і під шийкою, або тільки одним — по краю вінців. Форма заглиблень декору залежала, насамперед, від форми робочого інструменту — у вигляді трубочки, з округлим, трикутним, загостреним кінцем. Іноді горщики прикрашені відбитками шнура, відрізки якого спрямовані вертикально на плічках, або, в одному випадку, горизонтально по шийці, або, ще в одному випадку, відбитки шнура нанесені навскіс по краю вінця (рис. 12).

Група III — «сіро-лощена» кераміка — це посудини, випалені переважно у відновлювальному середовищі, з ретельно обробленою поверхнею, без фарбування. У Небелівці цей посуд не перевищує 1,5 %. Появу такої кераміки пов'язують із центральноєвропейськими культурами, контакти з якими фіксуються з середнього етапу Трипільля (Цвек 1985; Круц, Рижов 1997, с. 26, 32).

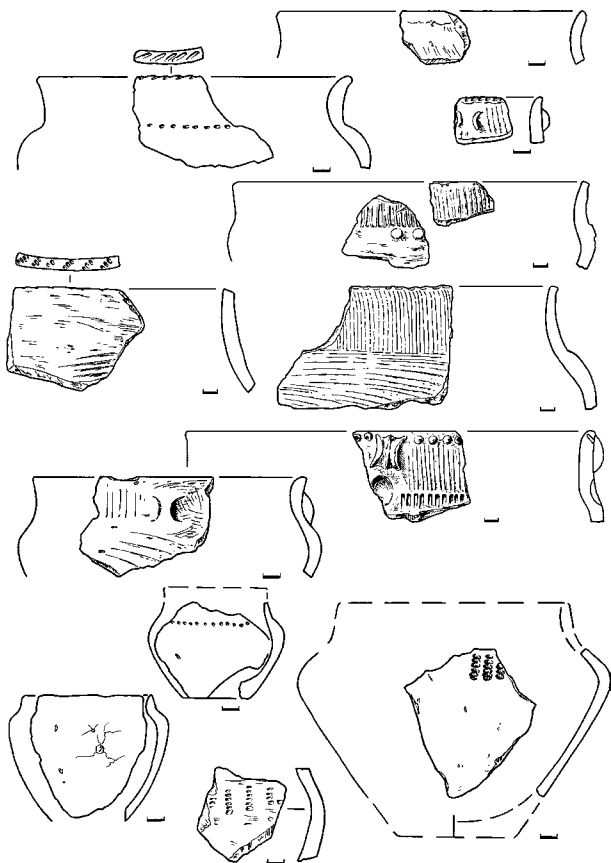

Рис. 12. Небелівка, кераміка II групи, фрагменти горщиків

Технологічні ознаки посуду групи III. Сировиною для кераміки цієї групи слугували гідро-слюдисті і болотисті «бурі» глини з природним вмістом органіки, піску, дрібних вкраплень вапняку (природно потовчена черепашка?). Випал досить високотемпературний, проходив здебільшого у відновлювальному середовищі. Ця група кераміки, як правило, відрізняється високими техніко-технологічними показниками. Черепки добре збереглися, міцні, важкі, гончарна маса щільна. Поверхня посудин додатково вкрита тонким шаром озалізеної глини, добре заглажена. Попередньо в цій групі ми розглядаємо фрагменти із заглибленою орнаментациєю¹.

Морфологія та декор посуду групи III. До посудин закритих форм (сфероконічні або грушоподібні посудини, уламок кратеру тощо) віднесено знайдені у Небелівці фрагменти, прикрашені ретельно проробленим спіральньо-жолобчастим орнаментом. Маємо також фрагмент вінець ступкоподібної покритишки, виготовленої з озалізеної глини з домішкою слюди. Останнє зближує цей виріб із посудом групи II. Ще один фрагмент, виготовлений за технологією групи III, але з вертикально спрямованими слідами гребінцевого згладжування вказує на форму горщика. Ймовірно, тут для виготовлення «кухонного» горщика із

1. Питання про виділення за техніко-технологічними показниками окремої IV групи наразі вважається нами передчасним. У подальшому, з накопиченням матеріалів можна буде більш детально вивчити характеристики цих виробів.

відповідним оздобленням була застосована технологія іншої групи.

Отже, незважаючи на не зовсім задовільний стан керамічних знахідок, вдалося простежити тенденції розвитку керамічного комплексу поселення Небелівка. Відзначимо, що результати проведеного нами аналізу у деякій мірі відрізняються від даних по кераміці небелівської групи, які надає С.М. Рижов (Рижов 1999а, с. 407, рис. 108; с. 412, рис. 113). Ймовірно, це спричинено загальними умовами збереженості конкретного об'єкта. У подальшому, якщо із накопиченням матеріалів такі результати підтвердяться, можна буде ставити питання про хронологічне співвідношення різних ділянок поселення-гіганта Небелівка.

У групі розписного посуду, окрім звичного переважання мисок, досить стабільного відсотка кубків, сфероконічних посудин тощо, відмітимо переважання кількості кратерів над горщиками, характерне саме для кінця етапу В II, наявність амфор та «біноклів», а також відносно велику кількість кубкоподібних посудин. Проте, грушоподібна форма, досить розповсюджена для цього часу, у Небелівці є рідкісною, а біконічні посудини взагалі відсутні.

Серед орнаментальних схем кількісно переважає листоподібна, за нею йдуть S-подібні варіації меандра. Досить розповсюджені «тангентенк-райсбанд» і спрощено-лінійна схеми. У декорі мисок найбільш вживаною є 8-подібна схема.

Найбільш вражає розмаїття технологічних прийомів, використаних давніми керамістами у виробництві усіх груп посуду. На думку О.О. Бобринського, змішані (гібридні) прийоми виконання технологічних задач можливі тоді, коли один з гончарів потрапляє у виробничу зону, де панують технологічні традиції іншого гончара (Бобринський 1978, с. 92—99; Актуальные проблемы... 1999, с. 63—68). Безперечно, у Небелівці відбито один з етапів змішування технологічних прийомів. На нашу думку, тут продовжується процес впровадження «західнотрипільських» технологій у «східнотрипільські», раніше розпочатий у Побужжі (Гусев 1995, с. 245—251). У подальшому він здійснюватиметься вже на томашівських поселеннях протягом наступного етапу Трипілья С I.

Актуальные проблемы изучения древнего гончарства (коллективная монография). — Самара, 1999.

Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы. Источники и методы изучения. — М., 1978.

Гусев С.О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV—III тис. до н. е. — Вінниця, 1995.

Круц В.О., Рижов С.М. Верхньодністровська локальна група пам'яток трипільської культури та нові дані про зв'язки трипільців з населенням полгарської і лендельської культур. // Археологія. — 1997. — № 2. — С. 23—32.

Овчинников Е.В. Трипільське населення Нижнього Поросся (етапи В II — С I): Автореф. дис...канд. іст. наук. — К., 2007.

Овчинников Э.В. Расписная керамика каневской группы Кукутень-Триполья // Раннеземлеробские культуры Буго-Дніпровського межиріччя: проблеми, дослідження (Кол. монографія: М-ли міжнар. наук.-практ. конф. 23—24 липня 2009 р., м. Умань). — Умань, 2009. — С. 33—49.

Овчинников Э.В. Расписная керамика каневской группы «Западного Триполья» (по материалам поселения

хут. Незаможник) // Колекції наукових фондів Інституту археології НАН України. Матеріали та дослідження / АДІУ. — 2010. — Вип. 3. — С. 18—26.

Палагута И.В. Керамика типа «Кукутени С»: проблема происхождения и дальнейшие метаморфозы // Трипільський світ та його сусіди: Тез. доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Збараж, 20—25 серп. 2001). — Збараж, 2001. — С. 37, 38.

Рижов С.М. Небелівська група пам'яток трипільської культури // Археологія. — 1993. — № 3. — С. 101—114.

Рижов С.М. Кераміка поселень трипільської культури Буго-Дніпровського межиріччя як історичне джерело: Автореф. дис. ... канд. істор. наук. — К., 1999.

Рижов С.М. Кераміка поселень трипільської культури Буго-Дніпровського межиріччя як історичне джерело: Дис. ... канд. іст. наук / НА ІА НАНУ. — 1999а. — Ф. № 12, № 789.

Рижов С.М. Расписная керамика томашовской группы трипольской культуры // Stratum plus. — 2000. — № 2. — С. 459—473.

Рижов С.М. Сучасний стан вивчення культурно-історичної спільності Кукутень-Трипільля на території України // О. Ольжич. Археологія. — К., 2007. — С. 437—477.

Сайко Э.В. Техническая организация керамического производства раннеземледельческих культур // Studia Praehistorica. — София, 1984. — Вып. 7. — С. 131—152.

Стефанович В.А., Диденко О.П. Археологические памятники Уманщины. Т. 1: Умань, 1968 / НА ІА НАНУ. — Ф. 12, № 569.

Ткачук Т.М. Фази розвитку і відносна хронологія шипинецької групи археологічних пам'яток // ЗНТШ. — 2002. — Т. 244. — С. 89—114.

Цвек О.В. Особливості формування східного регіону трипільсько-кукутенської спільності // Археологія. — 1985. — Вип. 51. — С. 31—45.

Цвек Е.В. Гончарное производство племен трипольской культуры // Ремесло эпохи неолита-бронзы на Украине. — К., 1994. — С. 55—95.

Чепмен Дж., Гейдарська Б., Вілліс Р., Сванн Н., Бурдо Н. Б., Котова Н.С., Беленко М.М., Відейко М.Ю. Дослідження на поселенні трипільської культури біля с. Небелівка 2009 р. // АДУ 2009 р. — 2010. — С. 304—308.

Шшишкін К.В. Планування трипільських поселень за даними аерофотозйомки (Черкас. обл.) // Археологія. — 1985. — Вип. 52. — С. 72—77.

Шмаглій М.М., Відейко М.Ю. Трипільські поселення на Черкащині // Археологія. — 1992. — № 3. — С. 124—130.

Э. В. О в ч и н н и к о в

КЕРАМИЧЕСКАЯ ПОСУДА ТРИПОЛЬСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ НЕБЕЛЕВКА (по результатам раскопок 2009 г.)

В статье приведены результаты анализа керамики из эпонимного памятника — поселения-гиганта Небе-

левка (конец Триполья В II). Материалы происходят из раскопанной в 2009 г. постройки-«площадки». Особенности керамического комплекса рассмотрены с максимальным учетом признаков, включая технологические, морфологические, стилистические. Традиционным является большое количество в группе I (расписная посуда) мисок конической формы. Достаточно устойчивые позиции занимают сфероконические сосуды, кубки. Характерным для поселений этого времени является преобладание кратеров над горшками. Небольшим количеством представлены амфоры, грушевидные, кубковидные и биноклевидные сосуды. Среди орнаментальных схем преобладают листовидная и S-образная вариации меандра, меньшим количеством представлены «тангентенкрайсбанд» и упрощенно-линейные схемы, а в декоре мисок чаще всего встречается 8-образная схема. II группа — «кухонные» сосуды — представлена горшками с традиционными рельефными узорами, в т. ч. отпечатками шнура. Единичными фрагментами стенок представлены изделия с серо-лощеной поверхностью и орнаментированные углубленно-желобчатыми узорами (III группа). Технологические приемы, использованные керамистами Небелевки, указывают на смешение различных гончарных традиций, а именно — «восточно-трипольских» и «западно-трипольских».

E. V. O v c h y n n y k o v

POTTERY FROM TRYPILLIAN SETTLEMENT NEBELIVKA (after excavations from 2009)

This article described pottery from Nebelivka — eponymous site of Trypillia Culture (the end of BII stage). Finds originated from remains of house, explored at 2009 by N. Burdo and M. Videiko. The specific feature of pottery from this site explored on base of more possible amount of characteristics, which included technological, morphological and stylistic signs. The largest amount of forms at the first group (painted pottery) belonged to conical form bowls. Sufficiently stable positions possessed by spherical vessels, goblets.

Predominance of the craters over pots are typical for the settlements at this time. Amount of amphoraes, pear-like, goblet-like and binocular vessels is not great. Among the ornamental compositions predominate leaf-like and S-like variation of meander, by the less amount presented «tangentenkreisband» and simplified-linear schemes, decoration of bowls mainly presented by the 8-like scheme. The second group of pottery — «kitchen» vessels presented by pots with traditional relief decoration including imprints of cord. By singular fragments of sides presented articles with grey-polished surface and decorated by incised-grooved patterns (the third group of pottery). Technology, used by people, who produced pottery at Nebelivka, indicated the mixing of different traditions, just «eastern-trypillian» and «westerntrypillian».